

Agnieszka Palma <https://orcid.org/0000-0002-3558-1568>

Uniwersytet Łódzki, Wydział Ekonomiczno-Socjologiczny, Katedra Demografii, Polska, Łódź
agnieszka.palma@uni.lodz.pl

Uniwersytet trzeciego wieku – uczy, integruje i aktywizuje

*Zdrowie – to nie tylko brak choroby, ale dobrostan fizyczny i psychiczny;
Ludzie starsi powołani są do szerzenia kultury współżycia,
aby zapobiegać rozproszeniu się energii psychicznej i społecznej;
osoby zadowolone ze swego życia są zdrowsze i żyją dłużej.*

Profesor Halina Szwarc

Streszczenie: Głównym celem artykułu jest przedstawienie i przybliżenie instytucji, jaką jest uniwersytet trzeciego wieku, zwrócenie uwagi na jego funkcje edukacyjną, integracyjną i aktywizującą w życiu osób starszych, a także określenie stojących przed nim wyzwań w obliczu nasilającego się procesu starzenia się społeczeństwa. Zachodzące zmiany demograficzne wpływają na zwiększenie zainteresowania tematyką osób starszych i starzenia się społeczeństwa, ale przede wszystkim skłaniają do jak największej aktywizacji osób starszych poprzez umożliwianie im kontaktów z rówieśnikami, zaspokajanie potrzeby samorozwoju, kształcenia się, a przede wszystkim zdobywania nowych umiejętności. Taką możliwość dają osobom starszym uniwersytety trzeciego wieku. Ich dynamiczny rozwój w Polsce i pozytywne zmiany, jakie niosą one zarówno dla samych seniorów, jak i dla społeczności lokalnych, przysłaniają problemy, z jakimi mierzą się one w codziennej działalności.

Słowa kluczowe: uniwersytet trzeciego wieku, starzenie się społeczeństw, osoby starsze, edukacja osób starszych, wolontariat

JEL: H70, I20, J11, J14

1. Wprowadzenie

Ostatnia dekada XX wieku oraz początek obecnego stulecia to czas, w którym obserwuje się bardzo dynamiczne i jakże istotne zmiany ludnościowe w Europie i na świecie. Proces starzenia się ludności uległ znacznemu przyspieszeniu, a dodatkowo wskaźniki demograficzne pokazują, iż trend ten będzie się nasilał. Kierunek oraz intensywność tych przemian skłaniają do przemyśleń i działań. Tematyka ta stała się jednym z najważniejszych wyzwań na poziomie międzynarodowym, regionalnym, krajowym i lokalnym. Wiele państw decyduje się na zmiany w polityce senioralnej, a społeczeństwa zaczynają w inny sposób postrzegać osoby starsze i myślenie o nich.

W Polsce temat ten poruszany jest w wielu dokumentach strategicznych, w tym m.in. w Strategii Wspierania Rozwoju Społeczeństwa Obywatelskiego na lata 2009–2015, Strategii Rozwoju Kapitału Społecznego z 2013 roku, Kampanii „Bezpieczny i Aktywny Senior”, Programie na Rzecz Aktywności Społecznej Osób Starszych na lata 2014–2020, Strategii Rozwoju Kraju 2020, „SENIOR+” na lata 2021–2025. Programy te zapewniają wsparcie seniorom poprzez umożliwianie im korzystania z oferty na rzecz społecznej aktywności, usług w zakresie aktywności ruchowej czy kinezyterapii, a także z oferty edukacyjnej, kulturalnej, rekreacyjnej i opiekuńczej – w zależności od potrzeb stwierdzonych w środowisku lokalnym (Ministerstwo Pracy i Polityki Społecznej, 2014). Działania te stwarzają osobom starszym możliwości i przestrzeń do podejmowania różnych form edukacji, integracji i aktywizacji.

Dzięki temu zwiększa się liczba aktywnych, zdrowych seniorów, co z kolei wspiera gospodarkę poprzez odciążenie systemu ochrony zdrowia, zabezpieczenia społecznego, zaangażowania rodziny w pomoc dla seniora, przy jednoczesnym odciążaniu przez emerytów osób aktywnie pracujących w rodzinie od części obowiązków związanych z organizacją domu i nadzorem nad dziećmi.

Efekty prowadzonej polityki senioralnej w Polsce są widoczne w dynamicznym rozwoju zorganizowanych form uczenia się, wychodzących naprzeciw wzrastającej w tym środowisku potrzebie przedłużenia edukacji formalnej oraz zapewnienia dostępu do edukacji nieformalnej. Działalność ta prowadzona jest przez zróżnicowaną grupę podmiotów – od organizacji pozarządowych, przez instytucje i firmy o profilu edukacyjno-szkoleniowym czy niektóre instytucje kultury (biblioteki, domy kultury), do najbardziej zorganizowanej i najszerzej upowszechnionej formy, jaką jest ruch uniwersytetów trzeciego wieku (UTW) (Ministerstwo Pracy i Polityki Społecznej, 2014).

Uniwersytet trzeciego wieku definiowany jest jako przestrzeń aktywizacji i uczenia się osób starszych (Zych, 2010), daje możliwość zmiany stylu ich życia. Zróżnicowane tematycznie programy mają na celu pogłębianie wiedzy ogólnej, rozwijanie zainteresowań, zaangażowanie w wolontariat oraz upowszechnianie wiedzy gerontologicznej,

a także promocji zdrowia i aktywności fizycznej. Najistotniejszymi celami wydają się jednak podniesienie poziomu samooceny pokolenia trzeciego wieku, jego społeczna re-integracja, dokonująca się poprzez uczestnictwo w zajęciach, i tworzenie elitarniej, uniwersyteckiej społeczności (Szarota, 2010). Wszystkie podejmowane działania mają przyczynić się do poprawy jakości życia starszych dorosłych.

Uniwersytet trzeciego wieku stwarza możliwości do tak istotnych dla seniorów nawiązywania, utrzymywania, a także rozbudowywania istniejących więzi społecznych. Jest miejscem, w którym mogą oni realizować swoje niespełnione marzenia, rozwijać się, poznawać nowych ludzi, nowe miejsca oraz nowe pasje, a także aktywnie uczestniczyć w życiu społeczności lokalnych. Uczestnictwo w zajęciach poprawia kondycję umysłową, psychiczną i fizyczną osób starszych, co w znacznej mierze wpływa na ich samopoczucie, zadowolenie i lepsze funkcjonowanie w codziennym życiu. Działania UTW zaskakują różnorodnością i pomysłowością zajęć, wykładów, kół zainteresowań, imprez, a także ogromnym zaangażowaniem ich uczestników w wolontariat. Dorobek uczestników UTW budzi powszechne uznanie.

Celem artykułu jest przybliżenie i sportretowanie instytucji uniwersytetu trzeciego wieku i ukazanie jego roli w życiu osób starszych, w szczególności zwrócenie uwagi na jego funkcje edukacyjną, integracyjną i aktywizującą, a także wskazanie bolączek UTW w Polsce i stojących przed nim wyzwań. W sekcji drugiej omówiono zjawisko starzenia się społeczeństwa w Polsce i na świecie. W sekcji trzeciej znajduje się zarys historyczny powstania UTW. Następnie zaprezentowano UTW w Polsce, dynamikę ich rozwoju, formy funkcjonowania i prowadzonej działalności, a także wskazano problemy i trudności tych instytucji. Ostatnia sekcja ukazuje znaczenie UTW w życiu seniorów, eksponuje funkcje edukacyjną, integracyjną i aktywizującą.

2. Starzenie się ludności w Polsce i na świecie

Starzenie się społeczeństwa definiuje się jako zwiększenie udziału osób starszych w ogólnej liczbie ludności (Holzer, 2003). Za próg starości przyjmuje się 65 lat¹. Proces ten postępuje od wielu lat i ciągle nabiera na sile. W 1960 roku na świecie żyło około 150 milionów ludzi w wieku 65+, natomiast obecnie ta subpopulacja liczy ponad 720 milionów osób (Our World in Data, b.r.).

1 Próg starości to wiek, po osiągnięciu którego można daną osobę zaliczyć do grupy ludności w starszym wieku. Najczęściej przyjmuje się wiek 60 lub 65 lat bądź wprowadza się odrębny próg dla mężczyzn – 65 lat i dla kobiet – 60 lat. W opracowaniach ONZ stosuje się dla kobiet i mężczyzn jednolity wiek – 65 lat.

Poziom starzenia się ludności na świecie jest bardzo zróżnicowany i dotyczy przede wszystkim krajów rozwiniętych Europy, Ameryki Północnej i Australii (Janiszewska, 2017). W 2020 roku odsetek osób w wieku 65 lat i więcej w poszczególnych państwach wynosił od 1,26% w Zjednoczonych Emiratach Arabskich do 28,4% w Japonii. Ze 194 państw w 10 afrykańskich udział osób 65+ był mniejszy od 2,5%. Największym odsetkiem osób 65+ charakteryzowały się Japonia, Włochy, Portugalia, Finlandia, Grecja i Niemcy. Aż w 21 państwach miara ta przekroczyła 20%. W Polsce ta subpopulacja w 2020 roku stanowiła 18,7% (Our World in Data, b.r.).

Mówi się nawet o megatrendzie starzenia się społeczeństw. Prognozuje się, że począwszy od roku 2073, na świecie będzie więcej osób w wieku 65+ niż dzieci poniżej 15. roku życia (Polskie Towarzystwo Studiów nad Przyszłością, 2020). Prognoza GUS-u z 2014 roku przewiduje, że w Polsce w 2050 roku odsetek osób 65+ będzie równy około 33%. Jednak wymaga ona weryfikacji ze względu na większą umieralność wśród osób starszych w 2020 i 2021 roku, spowodowaną pandemią koronawirusa. Wzrost odsetka populacji osób starszych w strukturze ludności spowodowany jest spadkiem udziału najmłodszych grup wiekowych w strukturze demograficznej społeczeństwa (Dragan, 2011). Proces ten pociąga za sobą wiele konsekwencji, które wpływają niemalże na każdą sferę życia jednostki i ogółu. Dotyczy to głównie systemów ochrony zdrowia i pomocy społecznej, zmian w modelach produkcji, konsumpcji, oszczędzania i inwestycji, kondycji rynku pracy, poszukiwanych rodzajów usług oraz modelu wydatków budżetowych (Szukalski, 2008).

Proces starzenia się społeczeństwa jest długotrwały i skomplikowany. Zjawisko to jest spowodowane głównie wydłużeniem się oczekiwanego czasu życia przy jednoczesnym spadku przyrostu naturalnego, a także postępem cywilizacyjnym i poprawą jakości życia. Pośrednio taki obraz demograficzny kształtuje wiele innych czynników, takich jak poziom zamożności społeczeństwa, prowadzona polityka społeczna i senioralna, promowany model rodziny, emigracja zarobkowa, aktywność edukacyjna i zawodowa kobiet, poziom opieki społecznej i ochrony zdrowia, wykształcenie ludności i wiele innych (Mielczarek, 2015). Starzenie się społeczeństwa prowadzi do zachwiania równowagi liczebnej pomiędzy ludnością młodą i starą oraz wywołuje poważne skutki, głównie natury ekonomicznej i społecznej (Miszczak, 2015).

Warto zwrócić uwagę, że konsekwencje starzenia się ludności powinny być rozpatrywane z uwzględnieniem co najmniej trzech perspektyw tego procesu: makro – ogólnospołecznej i będącej wyzwaniem dla administracji państwowej, mezo – lokalnej, będącej domeną przede wszystkim samorządu terytorialnego i organizacji pozarządowych oraz mikro – indywidualnej, w ramach której rozwiązywanie problemów dotyczy przede wszystkim samych seniorów i ich rodziny (Błądowski, Mossakowska, Więcek, 2012).

3. Zarys historyczny powstania uniwersytetów trzeciego wieku

Pierwszy pomysł włączenia ludzi starszych do systemu kształcenia ustawicznego pojawił się we Francji po spotkaniu z seniorami w 1972 roku. Profesor Pierre Vellas z Tuluzy poznał wtedy oczekiwania seniorów i sformułował trzy główne cele, których realizacja mogłyby im sprostać (Vellas, 1997). Pierwszy z nich zakładał, że potencjał uniwersytetu powinien być wykorzystywany do kształcenia ludzi starszych. Drugi mówił, że UTW powinien być instytucją, która będzie prowadzić badania gerontologiczne i propagować wiedzę na temat utrzymania zdrowia w wieku starczym. Trzeci cel skupiał się na funkcji społecznej tej instytucji, aby upowszechniana wiedza była wzbogacana o doświadczenia i wiedzę ludzi starszych oraz aby umożliwiała wymianę kulturową między pokoleniami, w celu podtrzymywania sprawności seniorów, a tym samym zapobiegania szybkiemu starzeniu się ludzi. W rezultacie w 1973 roku we Francji przy uniwersytecie w Tuluzie powstała pierwsza placówka dydaktyczna nazwana uniwersytetem trzeciego wieku.

W niedługim czasie inne państwa zaczęły naśladować Francję, powstały kolejne UTW: w Belgii, Polsce, Szwajcarii, we Włoszech, w Kanadzie i USA. W 1981 roku idea ta trafiła do Wielkiej Brytanii. Pierwszy UTW w Chinach powstał w 1983 roku, a w Australii rok później. W Polsce początkowo UTW nie miały sprzyjających warunków rozwoju, w okresie 30 lat powstało ich zaledwie około 120, a działalność swoją ograniczały one do środowiska lokalnego. Od 2005 roku, kiedy Polsko-Amerykańska Fundacja Wolności zapoczątkowała systemowe wspomaganie ruchu UTW własnymi środkami, uruchamiając ogólnopolski i trwający kilka lat program „Uniwersytety Trzeciego Wieku”, rozwój tego ruchu nabrał tempa. Dzisiaj mamy w Polsce ponad 660 UTW. Jak zauważyły Małgorzata Malec-Rawiński i Ilona Zakowicz (2018), jesteśmy świadkami renesansu idei uniwersytetów trzeciego wieku, który przejawia się ciągłym wzrostem popularności tego rodzaju placówek oraz poszukiwaniem nowych kierunków rozwoju.

Liczba uniwersytetów trzeciego wieku wzrastała, w związku z czym w 1975 utworzono Międzynarodowe Stowarzyszenie Uniwersytetów Trzeciego Wieku – *Association International des Universités du Troisième Age* (AIUTA), któremu przez pierwszy rok przewodził profesor Vellas. Ponadto był on zapraszany przez ministrów wielu krajów jako konsultant w dziedzinie gerontologii społecznej. Stowarzyszenie to zrzesza uniwersytety trzeciego wieku ze wszystkich kontynentów, w tym organizacje pod różnymi nazwami, które mają te same cele. Od ponad czterdziestu lat zajmuje się sprawami osób starszych poprzez edukację przez całe życie, wymianę uniwersytecką, a przede wszystkim innowacje w dziedzinie edukacji i badań naukowych. Jego celem jest promowanie edukacji osób starszych, wymiana wiedzy i doświadczeń pomiędzy uniwersytetami z różnych krajów, a także prowadzenie badań na temat edukacji dla, przez i z osobami starszymi. Nadrzędne jego idee to przełamywanie

uprzedzeń, które przypisują ludziom starszym upośledzenie fizyczne i psychiczne, a ponadto stworzenie warunków godnego starzenia się oraz włączenie osób starszych do systemu kształcenia ustawicznego bez ograniczeń (Czerniawska, 1999).

Powstanie i rozwój UTW na świecie niewątpliwie przyczynił się do rozpowszechnienia wiedzy na temat problematyki starzenia się i starości, co w efekcie doprowadziło do powstania wielu innych organizacji, których celem jest poprawa jakości życia osób starszych (Czerniawska, 2009).

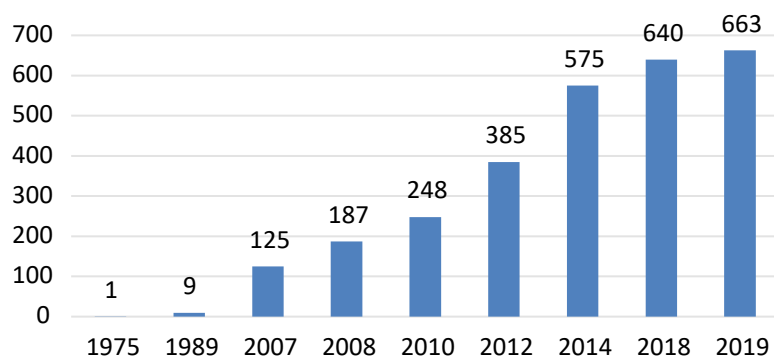
4. Uniwersytet trzeciego wieku w Polsce

Polska była trzecim krajem, w którym rozwinął się ruch UTW. Pierwszy uniwersytet trzeciego wieku powstał w 1975 roku, kiedy Halina Szwarc, profesor medycyny, zaczęła organizować kursy dla starszych dorosłych w Centrum Medycznym Kształcenia Podyplomowego w Warszawie. We współpracy z profesorem Pierre'em Vellasem 12 listopada 1975 roku udało się zainaugurować pierwszy rok akademicki, początkowo nazwany Kursem Studiów Trzeciego Wieku. Obecnie placówka ta nosi imię Haliny Szwarc.

Halina Szwarc żyła w latach 1923–2002, urodziła się w Łodzi, była lekarzem gerontologiem, a w czasie wojny najmłodszą agentką wywiadu Armii Krajowej. Przed wojną mieszkała w kamienicy przy ulicy Organizacji WiN w Łodzi na Bałutach, na której ścianie w 2018 roku pojawił się okazały mural. W 40. rocznicę założenia pierwszego UTW w Polsce Sejm Rzeczypospolitej Polskiej, przekonany o szczególnym znaczeniu świadectwa życia, misji i osiągnięć profesor Haliny Szwarc oraz o wyjątkowej roli uniwersytetów trzeciego wieku we współczesnej Polsce i ich znaczeniu dla edukacji i aktywności społecznej osób starszych, oddał hołd profesor Szwarc uchwałą z dnia 9 lutego 2015 roku.

Dzięki inicjatywie Haliny Szwarc w następnych latach zostały powołane kolejne placówki: w 1976 roku we Wrocławiu, w 1977 roku w Opolu, w 1978 roku w Szczecinie, w 1979 roku w Łodzi i kilku innych większych miastach. Początkowo warunki rozwoju UTW nie były sprzyjające, w okresie 30 lat powstało ich zaledwie około 120, a swoją działalność ograniczały one do środowiska lokalnego. Przełomowy okazał się rok 2007, kiedy to powstało więcej UTW niż przez całe poprzednie 25 lat (*Zoom na UTW*, 2012). Analitycy wskazują, że było to związane ze znacznymi zmianami demograficznymi (między 2000 a 2010 rokiem liczba emerytów wzrosła o 1,8 mln osób) oraz możliwościami wsparcia finansowego, na przykład – o czym już wspomniano – Polsko-Amerykańska Fundacja Wolności zapoczątkowała systemowe wspomaganie ruchu UTW własnymi środkami, uruchamiając ogólnopolski, trwający kilka lat program „Uniwersytety Trzeciego Wieku”. Ponadto wiele dobrze wykształconych osób, które ukończyły studia w latach sześćdziesiątych ubiegłego wieku, przeszło na emeryturę. Ta grupa osób

poszukiwała nowych możliwości samokształcenia i rozwoju oraz pozytywnego sposobu spędzania wolnego czasu. Gwałtowny rozwój UTW w Polsce nastąpił również dzięki uruchomieniu wsparcia merytoryczno-finansowego, na przykład poprzez Rządowy Program na rzecz Aktywizacji Społecznej Osób Starszych czy utworzenie Ogólnopolskiej Federacji Stowarzyszeń UTW, mającej na celu wspieranie i reprezentowanie stowarzyszeń, które działają na rzecz osób starszych. Obecnie mamy w Polsce ponad 660 UTW, których słuchaczami jest ponad 150 tysięcy osób. Zdecydowaną większość słuchaczy – ponad 80% – stanowią kobiety.

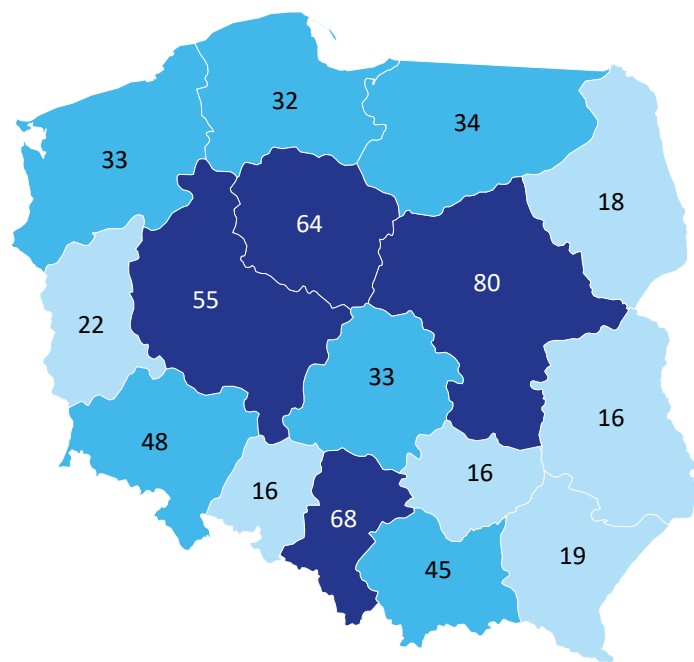

Rysunek 1. Dynamika liczby uniwersytetów trzeciego wieku w Polsce w latach 1975–2019

Źródło: opracowanie własne na podstawie GUS, 2019b.

Inspiracją dla powstania UTW w Polsce był model francuski, zgodnie z którym uniwersytet ma za zadanie zapewnić akademicki poziom kształcenia i kładzie duży nacisk na dydaktykę. Jednak ze względu na specyficzne uwarunkowania społeczno-kulturowe polskie UTW są przykładem łączenia modelu francuskiego i angielskiego (Adamczyk, 2017). Model angielski oparty jest na mniej sformalizowanych zajęciach dydaktycznych oraz na formach integrujących. Tego typu uniwersytety realizują „lżejsze” zajęcia oraz liczne spotkania pozwalające seniorom na nawiązywanie i rozwijanie relacji towarzyskich, a czasem prowadzą również projekty społeczne i wolontariackie.

W 2018 roku najwięcej UTW funkcjonowało w województwie mazowieckim (12,5% ogólnej liczby UTW), a najmniej w województwach lubelskim, opolskim i świętokrzyskim (po 2,5%).

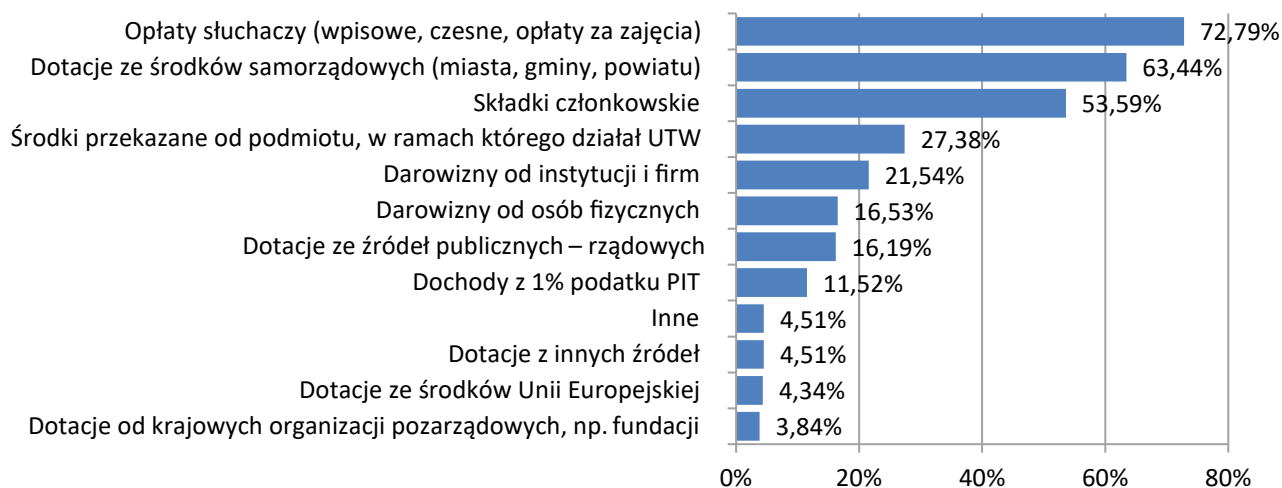

Rysunek 2. Liczba uniwersytetów trzeciego wieku w 2018 roku

Źródło: GUS, 2019b.

Działalność UTW, która regulowana jest prawnie, aktywizuje osoby starsze i ma wpływ na procesy społeczno-ekonomiczne, w których te jednostki uczestniczą. Prawne i organizacyjne formy funkcjonowania UTW są zróżnicowane (Szluz, 2016). Uniwersytety trzeciego wieku działają w strukturze rozmaitych organizacji i instytucji. W 2018 roku ponad 56% uniwersytetów dla seniorów funkcjonowało w strukturze organizacji pozarządowych, w tym 44,7% było stowarzyszeniami założonymi wyłącznie w celu prowadzenia UTW, 21,5% działało w strukturach uczelni, a 17,7% w strukturach domów i ośrodków kultury (GUS, 2019a).

Źródła finansowania uniwersytetów trzeciego wieku w Polsce również są różnorodne. W roku akademickim 2017/2018 UTW utrzymywały się głównie z opłat od słuchaczy: wpisowego, czesnego i opłat za zajęcia (72,8%) oraz składek członkowskich ustalonych dla danego uniwersytetu (53,6%), a także ze środków samorządowych (63,4%), z dotacji rządowych (16,2%) i dotacji z Unii Europejskiej (4,3%), darowizn od instytucji i firm (21,5%) oraz od osób fizycznych (16,5%). Zaledwie 11,5% UTW będących stowarzyszeniami udało się pozyskać dochód z 1% podatku PIT (GUS, 2019b).

Rysunek 3. Źródła finansowania uniwersytetów trzeciego wieku w roku akademickim 2017/2018

Źródło: opracowanie własne na podstawie GUS, 2019b.

W roku akademickim 2017/2018 wszystkie uniwersytety trzeciego wieku w Polsce wydały na działalność łącznie 36,8 mln zł. Opłaty od kandydatów i słuchaczy pobierało 95,5% UTW. Suma wszystkich opłat pobieranych przez UTW była zróżnicowana i mieściła się w przedziale od 5 zł do 4,5 tys. zł w ciągu roku od słuchacza. W skali kraju średnia kwota pobrana od słuchacza wyniosła 271 zł. Dla porównania w roku akademickim 2014/2015 wyniosła ona 60 zł (GUS, 2019b).

Dynamiczny rozwój ruchu uniwersytetów trzeciego wieku w Polsce i pozytywne zmiany, jakie niosą one dla samych seniorów i dla społeczności lokalnych, mogą przysłańać problemy, z jakimi mierzą się one w codziennej działalności. Stają one nie tylko przed dylematem odpowiedzi na zróżnicowane zainteresowania kolejnych, funkcjonujących w coraz bardziej prefiguratywnej kulturze pokoleń seniorów, ale muszą także zmierzyć się z zapotrzebowaniem na profesjonalne jednostki badań gerontologicznych, z przygotowaniem do starości oraz budową repozytoriów wiedzy i doświadczenia osób starszych. Sprostanie tym wyzwaniom wymaga pozytywnego rozwiązania takich problemów UTW, jak niedostatki środków finansowych, brak umiejętności pisania projektów i pozyskiwania funduszy, braki lokalowe oraz braki w wyposażeniu i kadrach, a także trudności prawno-administracyjne (Klimczuk, 2013).

Zgodnie z badaniem Głównego Urzędu Statystycznego (GUS, 2019b) w roku akademickim 2017/2018 ponad 75% UTW zauważyło, że prowadzenie działalności dla seniorów utrudniały: brak wystarczających środków finansowych, zbyt niskie dochody słuchaczy, utrudniające im wnoszenie opłat, które stanowią główne źródło finansowania działalności UTW oraz zbyt mała liczba wolontariuszy zaangażowanych w prace na rzecz UTW. Ponad połowa badanych uniwersytetów miała również problemy logistyczno-techniczne, na przykład utrudniony dostęp do sal, komputerów czy też braki kadrowe.

Sytuacja pandemiczna zapoczątkowana w marcu 2020 roku przysporzyła wielu innych, znacznie poważniejszych problemów. Zmusiła do zamknięcia wielu placówek działających na rzecz seniorów – tylko nieliczne UTW podjęły pracę zdalną (*Zoom na UTW w czasie pandemii COVID-19*, 2021). Dla najstarszych słuchaczy oferta zdalnych zajęć nie jest ani atrakcyjna, ani dostępna. Mimo to w obliczu pandemii struktury uniwersytetów trzeciego wieku okazały się na tyle silne, zakorzenione społecznie i przede wszystkim elastyczne, że wciąż funkcjonują pomimo skrajnie niesprzyjających warunków, i to już drugi pandemiczny rok akademicki z rzędu (Chatzipentidis, 2020).

Niezaprzeczalnie uniwersytety trzeciego wieku znacząco wpływają na jakość życia ich uczestników. Aktywizują ich intelektualnie, społecznie i ruchowo, wpływając na ich możliwości radzenia sobie w sytuacjach trudnych, a tym samym minimalizują niebezpieczeństwo marginalizacji społecznej (Marcinkiewicz, 2012).

5. Uniwersytet trzeciego wieku jako forma edukacji, integracji i aktywizacji osób starszych

Każdy etap w życiu człowieka, począwszy od dzieciństwa – poprzez dorosłość, aż do późnej starości – daje możliwość rozwoju i zdobywania wiedzy. Edukacja osób starszych wpisuje się w koncepcję uczenia się przez całe życie. Zakłada ona, że jest to długotrwały proces, który dokonuje się w ciągu całego życia. Obejmuje wszystkie formy kształcenia – od formalnych, poprzez pozaformalne, do nieformalnych (Marcinkiewicz, 2013). Jej celem jest zdobycie wiedzy, umiejętności oraz możliwość ich wykorzystania w życiu osobistym, zawodowym i społecznym. Strategia uczenia się przez całe życie działa na rzecz wyrównywania szans edukacyjnych i jakości kształcenia (*Edukacja a jakość życia seniorów*, 2014). Pozwala człowiekowi w różnych fazach rozwojowych na aktywne bycie w społeczeństwie, zaspokajanie potrzeb wyższego rzędu, wszechstronny rozwój, a tym samym prowadzi do wzrostu poczucia własnej wartości i satysfakcji życiowej (Białyżył, 2017).

Uniwersytety trzeciego wieku są jedną z najpopularniejszych form kształcenia pozaformalnego dla osób starszych w Polsce. W ich działalność wpisuje się w samokształcenie, poznawanie środowiska, poszerzanie wiedzy i umiejętności, wykonywanie społecznie użytecznych działań, wypełnienie wolnego czasu, utrzymywanie więzi towarzyskich, stymulacja psychiczna i fizyczna (Adamczyk, 2017).

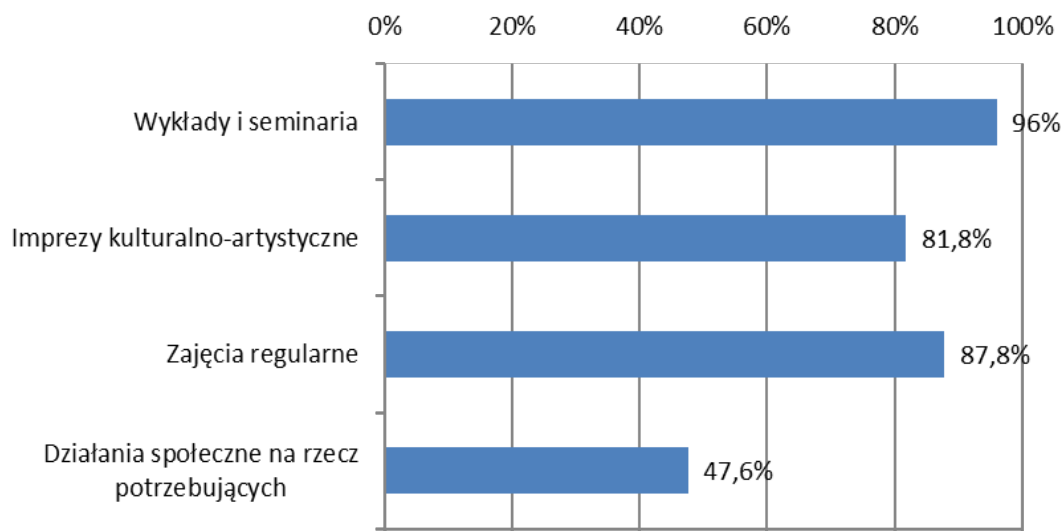
Uniwersytety trzeciego wieku pełnią w życiu ludzi starszych bardzo istotną rolę. Tego typu instytucje umożliwiają kontakty z rówieśnikami, zaspokajają potrzeby samorozwoju, kształcenia i zdobywania nowych umiejętności, które „w znacznym stopniu przyczyniają się do tak istotnego u seniorów utrzymania i rozbudowywania istniejących więzi społecznych. Są także miejscem spotkań osób o podobnych problemach

i zainteresowaniach. To tam osoby starsze mogą realizować swoje niespełnione marzenia czy nawiązywać nowe przyjaźnie, a także poprawiać kondycję umysłową i fizyczną, co w znacznej mierze wpływa na ich samopoczucie i podnosi jakość życia” (Wróblewska, Błaszczuk, 2012, s. 31).

Do najważniejszych funkcji UTW należą: edukacyjna, integracyjna, aktywizująca, a także psychoterapeutyczna. Istotą funkcji edukacyjnej jest poszerzanie i aktualizowanie wiedzy, nabywanie nowych umiejętności, rozbudzanie nowych zainteresowań, podnoszenie świadomości uczenia się przez całe życie. Funkcja integracyjna polega na umożliwianiu kontaktów z innymi poprzez wspólne spędzanie czasu, wzajemną pomoc i kontakt z rówieśnikami, a także wolontariat. Aktywizująca funkcja tych instytucji w głównej mierze wspomaga rozwój intelektualny, psychiczny i fizyczny. Z kolei funkcja psychoterapeutyczna uniwersytetów dla seniorów sprowadza się głównie do podwyższania samooceny, kształtowania pozytywnego obrazu siebie, wzrostu aktywności i poprawy samopoczucia, a także urozmaicania i wzbogacania życia osób starszych.

Podstawową formą działalności UTW są wykłady o zróżnicowanej tematyce. Treści spotkań koncentrują się wokół przeróżnych dziedzin wiedzy i nauki, życia społecznego, profilaktyki zdrowotnej, postępu technologicznego i sztuki. Ponadto w ofercie programowej znajdują się również lektoraty, seminaria, konwersatoria, dyskusje, sekcje zainteresowań, pracownie artystyczne (malarstwo, rzeźba, koronkarstwo itp.), chóry, zespoły muzyczno-wokalne i taneczne, małe formy teatralne, plenery, wernisaże, koncerty, poradnictwo, grupy samopomocy, aktywność samorządowa, zajęcia rehabilitacyjne i relaksacyjne, warsztaty i treningi podnoszące sprawność psychofizyczną i poznawczą oraz umiejętności społeczne, spotkania integracyjne, zajęcia wakacyjne: wycieczki, wczasy, rajdy, rekreacja seniorów. Dużą popularnością cieszą się zajęcia z zakresu obsługi komputera, poruszania się w internecie i korzystania z poczty elektronicznej (Szarota, 2010).

Zgodnie z badaniem statystycznym przeprowadzonym w 2018 roku przez Główny Urząd Statystyczny, w którym wzięło udział 599 spośród 640 działających uniwersytetów trzeciego wieku, 575 jednostek miało w ofercie edukacyjnej wykłady i seminaria. Nieco mniej, tj. 526 UTW, oferowało słuchaczom zajęcia regularne, wśród których dominowały zajęcia sportowe i ruchowe, które stanowiły 88,2%, kursy językowe – 81,4% oraz zajęcia artystyczne – 73%. Blisko 70% UTW oferowało słuchaczom zajęcia komputerowe. W skali kraju średnia frekwencja udziału słuchaczy w zajęciach regularnych wyniosła ponad 63%, a dziewięć UTW wykazało 100% frekwencji (GUS, 2019a).

Rysunek 4. Uniwersytety trzeciego wieku według form prowadzonej działalności edukacyjnej, integracyjnej i aktywizującej

Źródło: GUS, 2019b.

Inną formą działalności UTW są imprezy kulturalno-artystyczne, które oferowało swoim słuchaczom 550 uniwersytetów. Najpopularniejsze były wyjazdy, wycieczki i rajdy turystyczne, które zorganizowało 98,8% UTW, a także wyjścia do kina, teatru, muzeum czy innych instytucji kultury (92,1%).

Odmianą w charakterze działalnością, realizowaną przez 285 jednostek, były działania społeczne na rzecz osób potrzebujących spoza UTW. Pomoc słuchaczy była kierowana głównie do osób starszych (w 67,7% uniwersytetów), społeczności lokalnej (63,7%) oraz dzieci i młodzieży (52,3%).

We wszystkich badanych UTW w Polsce studiowało łącznie 113,2 tys. słuchaczy, w tym 95,4 tys. kobiet. Największą grupą uczestników były osoby w wieku 61–75 lat (71,9%). Pod względem poziomu wykształcenia dominowały osoby z wykształceniem średnim (50,5%), a w przekroju według statusu na rynku pracy najczęściej słuchaczy miało status emeryta (87,9%).

Uczestnictwo w zajęciach UTW, konieczność koncentracji uwagi w czasie wysłuchiwania wykładu w celu zrozumienia przekazywanych treści aktywizuje intelektualnie, a podjęte zadania, systematyczność w zachowaniu, kontakty z drugim człowiekiem sprzyjają aktywizacji zarówno psychicznej, jak i fizycznej, nadając życiu sens. Aktywność osób wynikająca z przynależności do UTW pozytywnie wpływa na ich rozwój, ukierunkowuje procesy poznawcze, wzbogaca wiedzę ogólną i specjalistyczną, wzbudza chęć poznania świata, przyczynia się do nawiązywania kontaktów z podobnymi do siebie osobami, pozwala na oderwanie się jednostki od myśli depresyjnych i zobaczenie w tej aktywności celu swojego życia (Hrapkiewicz, 2009).

Działania UTW i ich dorobek są imponujące. Krystyna Lewkowicz, prezes Fundacji Ogólnopolskie Porozumienie Uniwersytetów Trzeciego Wieku, stwierdziła: „wybitne, nietuzinkowe osiągnięcia uniwersytetów trzeciego wieku, swoiste perełki w koronie ich dorobku, zadziwiające świat »okręty flagowe« będące przedmiotem chluby, wzorem dobrych praktyk, obrazem niezwykłej różnorodności, fantazji, talentów, szerokich zainteresowań, odwagi w realizacji marzeń, ambitnych dokonań, wpisały się na stałe w historię tego ruchu, a zarazem stały się wizytówkami UTW w bardzo różnych dziedzinach ich działalności. Są one zaprezentowane w opracowaniu *III Wielki Kongres Uniwersytetów Trzeciego Wieku*” (44 lata Ruchu Uniwersytetów Trzeciego Wieku, 2019).

W związku z powyższym można stwierdzić, że uniwersytety trzeciego wieku są jedną z najpopularniejszych form edukacji, integracji i aktywizacji osób starszych. To dzięki ich działalności życie wielu seniorów nabiera barw, stając się złotym – pełnym nowych wyzwań – wiekiem.

6. Podsumowanie

Uniwersytety trzeciego wieku to bogata oferta kilkuset organizacji, które w znaczny sposób wpływają na poprawę jakości życia osób starszych. Ich rola jest nieoceniona. Analizując działalność UTW, śmiało można stwierdzić, że uczą one, integrują i aktywizują.

Jednakże należy mocno zaakcentować, że przed pandemią tylko zaledwie 2% ogólnej liczby osób starszych w Polsce uczestniczyło w tego typu działaniach. Były to na ogół osoby starsze z wyższym lub średnim wykształceniem, których miejsce zamieszkania i stan zdrowia pozwalały na udział w zajęciach. Ponadto można zauważyć ogromną dysproporcję dostępu do działań edukacyjnych na terenach wiejskich oraz w małych miastach. Problemy z zaspokojeniem potrzeb edukacyjnych osób starszych wynikają nie tylko z braków organizacyjnych, ale przede wszystkim z niedofinansowania UTW w Polsce. Finansowanie działalności UTW głównie ze składek członkowskich nie jest optymalne i należałoby rozważyć jakąś formę dotacji z budżetu państwa (Gierszewski, Kluzowicz, 2021).

Polityka senioralna powinna być jednym z priorytetów władz państwowych i samorządowych. Jej zadaniem jest utrzymanie znaczenia UTW w życiu obecnych i nadchodzących starszych pokoleń, rozszerzenie ich działania na większą liczbę seniorów, a także dotarcie do osób z terenów wiejskich i małych miast, włączając w to również ludzi starszych, którzy mają problemy zdrowotne. Ponadto zapewnienie odpowiedniego transportu do i z centrum nauki czy organizowanie sesji w mieszkaniach słuchaczy i w domach opieki zwiększyłoby szanse uczestniczenia w zajęciach UTW. Kolejnym ważnym wyzwaniem dla polityki senioralnej jest dotarcie do mężczyzn, których tak mało wśród uczestników zajęć. Należałoby zbadać potrzeby starszych mężczyzn, a także powody, dla których nie korzystają oni z oferty UTW. Warto rozważyć pomysł utworzenia UTW

o profilu wyraźnie męskim, nastawionych na bardziej techniczną wiedzę czy umiejętności (np. politechniki trzeciego wieku). Jednak najważniejszym celem polityki senioralnej, na równi z tworzeniem planów i rekomendacji, powinno być szkolenie kadr. Brak wysoko wykwalifikowanego personelu sprawi, że nawet najlepiej opracowane strategie senioralne pozostaną tylko projektami, gdyż nie będzie personelu umiejącego efektywnie wdrożyć je w życie (Wieczorkowska, 2020).

Pandemia COVID-19 destrukcyjnie wpłynęła na ludzkie życie, zdeorganizowała je w różnych obszarach, pokrzyżowała wiele planów i działań. Większość UTW zawiesiła swoją działalność, jedynie część pracowała online. Przed UTW stoi teraz ogromne wyzwanie, aby odzyskać słuchaczy i powrócić do swojej aktywności, początkowo chociaż hybrydowo. Uniwersytety trzeciego wieku muszą być otwarte na każdą formę aktywności prowadzącą do poprawy samopoczucia seniorów i ich kondycji psychicznej, fizycznej oraz umysłowej.

Bibliografia

- 44 lata ruchu Uniwersytetów Trzeciego Wieku w Polsce (2019), Fundacja „Ogólnopolskie Porozumienie Uniwersytetów Trzeciego Wieku”, Warszawa.
- Adamczyk M. (2017), *Modele edukacji osób starszych*, „Edukacja – Technika – Informatyka”, nr 3, s. 32–37.
- Białożył K. (2017), *Znaczenie aktywności edukacyjnej osób starszych w adaptacji do emerytury*, [w:] I.M. Światała, N.G. Pikuła, K. Białożył (red.), *Etyczne i społeczne wymiary pracy*, Oficyna Wydawnicza Impuls, Kraków, s. 101–117.
- Błędowski P., Mossakowska M., Więcek A. (2012), *Aspekty medyczne, psychologiczne, socjologiczne i ekonomiczne starzenia się ludzi w Polsce*, Termedia Wydawnictwa Medyczne, Poznań.
- Chatzipentidis K. (2020), *Uniwersytety Trzeciego Wieku w obliczu pandemii COVID-19*, „Dyskurs & Dialog”, nr 4(6), s. 121–134.
- Czerniawska O. (1999), *Międzynarodowe Stowarzyszenie Uniwersytetów Trzeciego Wieku (AIUTA) jako przykład stowarzyszenia działającego na rzecz ludzi starszych*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny”, nr 61, z. 1, s. 307–311.
- Czerniawska O. (2009), *Uniwersytet Trzeciego Wieku, 30 lat działania. Przemiany, dylematy i oczekiwania w epoce ponowoczesnej*, „Chowanna”, nr 33, s. 97–115.
- Dragan A. (2011), *Starzenie się społeczeństwa polskiego i jego skutki*, Opracowania Tematyczne (OT-601), Kancelaria Senatu, Biuro Analiz i Dokumentacji, Warszawa.
- Gierszewski D., Kluzowicz J. (2021), *The role of the University of the Third Age in meeting the needs of older adult learners in Poland*, „Gerontology Geriatrics Education”, nr 42(3), s. 437–451.
- Główny Urząd Statystyczny (2014), *Prognoza ludności na lata 2014–2050*, Warszawa, <https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/ludnosc/prognoza-ludnosc/prognoza-ludnosc-na-lata-2014-2050-opracowana-2014-r-1,5.html> [dostęp: 15.10.2021].
- Główny Urząd Statystyczny (2019a), *Uniwersytety trzeciego wieku w Polsce w 2018 r.*, Warszawa, <https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/edukacja/edukacja/universytety-trzeciego-wieku-w-polsce-w-2018-r-10,2.html> [dostęp: 15.10.2021].
- Główny Urząd Statystyczny (2019b), *Uniwersytety Trzeciego Wieku w roku akademickim 2017/2018*, Warszawa, <https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/edukacja/edukacja/universytety-trzeciego-wieku-w-roku-akademickim-20172018,11,2.html> [dostęp: 15.10.2021].

- Holzer J.Z. (2003), *Demografia*, Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa.
- Hrapkiewicz H. (2009), *Uniwersytety trzeciego wieku jako jedna z form kształcenia osób starszych*, „Chowanna”, nr 3, s. 115–126.
- Janiszewska A. (2017), *Zróźnicowanie przestrzenne starzenia się ludności na świecie*, „Acta Universitatis Lodzianis. Folia Oeconomica”, nr 5(331), s. 91–113.
- Klimczuk A. (2013), *Kierunki rozwoju uniwersytetów trzeciego wieku w Polsce*, „E-Mentor”, nr 51, s. 72–77.
- Malec-Rawiński M., Zakowicz I. (2018), *Renesans czy zmierzch idei uniwersytetów trzeciego wieku? Refleksje i wnioski z realizacji projektu „UTW: Uczyć – Tworzyć – Wspierać”*, „Rocznik Andragogiczny”, nr 25, s. 141–156.
- Marcinkiewicz A. (2012), *Uniwersytet Trzeciego Wieku jako instytucja przeciwdziałająca marginalizacji osób starszych*, „Ogrody Nauk i Sztuk”, nr 2, s. 458–467.
- Marcinkiewicz A. (2013), *Pozaformalne i nieformalne aspekty edukacji akademickiej*, „Ogrody Nauk i Sztuk”, nr 3, s. 46–53.
- Mielczarek A. (2015), *Starzenie się ludności w Polsce wyzwaniem XXI wieku*, „Edukacja Etyczna”, nr 9, s. 17–31.
- Ministerstwo Pracy i Polityki Społecznej, *Długofalowa Polityka Senioralna w Polsce na lata 2014–2020 w zarysie*, <https://das.mpips.gov.pl/source/Dlugofalowa%20Polityka%20Senioralna%20w%20Polsce%20na%20lata%202014-2020%20w%20zarysie.pdf> [dostęp: 15.10.2021].
- Miszczak E. (2015), *Starość i starzenie się społeczeństw – przyczyny, uwarunkowania oraz prognozy na przyszłość*, „Edukacja Etyczna”, nr 9, s. 5–16.
- Our World in Data, <https://ourworldindata.org> [dostęp: 15.10.2021].
- Polskie Towarzystwo Studiów nad Przyszłością (2020), *Starzenie się społeczeństw krajów rozwiniętych [MEGATRENDY 2050]*, <https://ptsp.pl/starzenie-sie-spoleszenstw-krajow-rozwinietych-megatrendy-2050/> [dostęp: 15.10.2021].
- Szarota Z. (2010), *Starzenie się i starość w wymiarze instytucjonalnego wsparcia*, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Pedagogicznego, Kraków.
- Szluz A. (2016), *Umocowania prawne polskich uniwersytetów trzeciego wieku*, „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska”, nr. 29(1), s. 163–171.
- Szukalski P. (2008), *Polscy seniorzy w przyszłości*, [w:] A. Karpiński, A. Rajkiewicz (red.), *Polska w obliczu starzenia się społeczeństwa*, Komitet Prognoz „Polska 2000 Plus”, Warszawa.
- Vellas P. (1997), *Genesis and aims of the Universities of the Third Age*, „European Network Bulletin”, nr 1, s. 9–12.
- Wieczorkowska M. (2020), *Old People and Their Needs as a Challenge for Education and Labor Market*, „Acta Universitatis Lodzianis. Folia Oeconomica”, nr 1(346), s. 125–143, <https://doi.org/10.18778/0208-6018.346.08>
- Wróblewska I., Błaszczuk J. (2012), *Uniwersytet Trzeciego Wieku jako instytucja aktywizująca osoby starsze – badania własne*, „Nowiny Lekarskie”, nr 81, s. 31–35.
- Zoom na UTW. Raport z badania (2012), Towarzystwo Inicjatyw Twórczych „ę”, Warszawa, https://nck.pl/upload/attachments/302534/zoom_na_utw_raport_calosciowy_www.pdf [dostęp: 15.10.2021].
- Zoom na UTW w czasie pandemii COVID-19. Raport z badania (2021), Towarzystwo Inicjatyw Twórczych „ę”, Warszawa, <https://utwdlaspolecznosci.pl/wp-content/uploads/2021/10/Raport-z-badania-Zoom-na-UTW-w-czasie-pandemii.pdf> [dostęp: 15.10.2021].
- Zych A.A. (2010), *Leksykon gerontologii*, Oficyna Wydawnicza Impuls, Kraków.

The University of the Third Age – Teaching, Integrating and Activating

Abstract:

The main purpose of this article is to present and bring closer the educational institution of the University of the Third Age, to draw attention to its educational, integrating, and activating role in the life of older people, as well as to define the challenges it faces in the face of the growing process of aging of society. The demographic changes which are taking place are increasing interest in the subject of older people and the ageing of society, but most of all they are inducing the greatest possible activation of older people by enabling them to have contact with their peers, satisfying their need for self-development, education and, above all, acquiring new skills. Universities of the Third Age provide older people with such opportunities. Their dynamic development in Poland and the positive changes they bring both for senior citizens themselves and local communities overshadow the problems they face in their daily activities.

Keywords:

university of the third age, ageing, older people, education of older people, volunteering

JEL:

H70, I20, J11, J14

	<p>© by the author, licensee University of Lodz – Lodz University Press, Łódź, Poland. This article is an open access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution license CC-BY (https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/)</p>
	<p>Received: 2022-01-13; revised: 2022-03-03. Accepted: 2022-05-16</p> <p>This journal adheres to the COPE's Core Practices https://publicationethics.org/core-practices</p>